VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIKLARI VA VIKTIMLIGINING KRIMINOLOGIK TAHLILI

Abdusalamova Xurshidabonu Nasirdinovna
O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
mustaqil izlanuvchisi, podpolkovnik
https://doi.org/10.5281/zenodo.21438295

Annotatsiya

Maqolada voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari va viktimligining kriminologik jihatlari zamonaviy yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Voyaga yetmaganlarning huquqbuzarlik sodir etishi hamda jinoyat qurboniga aylanishiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy, oilaviy, psixologik, iqtisodiy va raqamli omillar tizimli ravishda baholangan. Huquqbuzarlik va viktimlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik kriminologik determinantlar hamda xavf omillari orqali izohlangan. Shuningdek, amaldagi profilaktika mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilinib, voyaga yetmaganlarni jinoyatchilik va viktimlashuvdan himoya qilishga qaratilgan kompleks profilaktik chora-tadbirlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Keltirilgan xulosalar huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, bolalarning huquq va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish hamda viktimologik profilaktika tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, huquqbuzarlik, viktimlik, kriminologik tahlil, profilaktika, determinantlar, ijtimoiy muhit, huquqiy tarbiya, kiberxavfsizlik, jinoyatchilik.

Kirish

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar sodir etilishi hamda ularning jinoyatlardan jabrlanish holatlari jamiyat xavfsizligi va barqaror rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi muhim ijtimoiy-huquqiy muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur hodisalar nafaqat jinoyatchilik ko'rsatkichlariga, balki yosh avlodning ma'naviy kamoloti, huquqiy madaniyati va ijtimoiy moslashuv darajasiga ham bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli huquqbuzarlik va viktimlikni yagona kriminologik tizim sifatida tahlil qilish, ularning o'zaro bog'liqligi va rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda voyaga yetmaganlar ishtirokidagi huquqbuzarliklarning mazmuni va shakllari sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va virtual muloqot maydonlarining kengayishi yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratish bilan bir qatorda, ularni turli noqonuniy xatti-harakatlar, firibgarlik, kiberzo'ravonlik va psixologik bosim kabi xavflarga ham duchor qilmoqda. Natijada voyaga yetmagan shaxs ayrim hollarda huquqbuzarlik subyekti, ayrim vaziyatlarda esa jinoyatning bevosita jabrlanuvchisiga aylanishi mumkin. Kriminologik tahlil huquqbuzarlik va viktimlikning kelib chiqish sabablari, ularning tarkibi, dinamikasi, hududiy xususiyatlari hamda shaxs omilini kompleks baholash imkonini beradi. Bunday yondashuv profilaktika choralarini faqat sodir etilgan huquqbuzarlik oqibatlarini bartaraf etishga emas, balki ularni yuzaga keltiruvchi sabab va shart-sharoitlarni kamaytirishga yo'naltirishga xizmat qiladi. Voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish, ularning xavfsiz rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish va huquqbuzarliklarning oldini olish davlat organlari, ta'lim muassasalari, mahalla, oila hamda fuqarolik jamiyati institutlarining uzviy hamkorligini talab etadi. Ayniqsa, individual profilaktika, huquqiy tarbiya va raqamli xavfsizlikni ta'minlash bugungi kunda kriminologik profilaktikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Metodologiya

Maqola umumilmiy va maxsus yuridik tahlil usullariga asoslangan holda tayyorlandi. Dialektik yondashuv vositasida voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari va viktimligining rivojlanish tendensiyalari hamda ularning o'zaro bog'liqligi ochib berildi. Tizimli tahlil orqali kriminologik omillar oilaviy muhit, ta'lim tizimi, tengdoshlar ta'siri, mahalla faoliyati, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit va raqamli makon kesimida baholandi. Qiyosiy-huquqiy usul yordamida O'zbekiston qonunchiligidagi profilaktik mexanizmlar zamonaviy kriminologik yondashuvlar bilan solishtirildi. Mantiqiy tahlil, induksiya, deduksiya, sintez va modellashtirish usullaridan foydalanish huquqbuzarlik va viktimlik o'rtasidagi sababiy bog'liqlikni aniqlash hamda ularni kamaytirishga xizmat qiluvchi kompleks profilaktika modelini shakllantirish imkonini berdi. Shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar, kriminologiya va viktimologiya sohasidagi ilmiy adabiyotlar hamda amaliy tajribalar mazkur masalani har tomonlama yoritishga asos bo'ldi.

Muhokama

Voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari va viktimligini kriminologik tahlil qilish ularning yuzaga kelishida bir qator o‘zaro bog‘liq omillar mavjudligini ko‘rsatadi. Oilaviy tarbiyaning sustligi, ijtimoiy nazoratning yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagani hamda salbiy ijtimoiy muhit voyaga yetmaganlarning huquqbuzarlik sodir etish yoki jinoyat qurboniga aylanish ehtimolini oshiruvchi asosiy determinantlar hisoblanadi. Shu bilan birga, internet va ijtimoiy tarmoqlarda nazoratsiz faoliyat yuritish kiberfiribgarlik, ruhiy zo‘ravonlik va boshqa zamonaviy xavf-xatarlarning kuchayishiga olib kelmoqda. Amaldagi profilaktika tizimida huquqbuzarliklarning oqibatlarini bartaraf etishga ko‘proq e'tibor qaratilayotgani, ularni keltirib chiqaruvchi sabab va sharoitlarni erta aniqlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Kriminologik tahlil natijalari profilaktika choralari individual yondashuv, xavf omillarini baholash va idoralararo hamkorlik asosida tashkil etilganda yuqori samaradorlikka erishish mumkinligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, oila, ta'lim muassasalari, mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning uzviy hamkorligi voyaga yetmaganlarning huquqiy himoyasini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, huquqiy madaniyatni yuksaltirish, psixologik yordam xizmatlarini rivojlantirish hamda raqamli xavfsizlik bo‘yicha profilaktik dasturlarni keng joriy etish viktimlik va huquqbuzarlik ko‘rsatkichlarini kamaytirishga xizmat qiladi. Shu sababli kriminologik tahlil natijalariga tayangan holda kompleks profilaktika mexanizmlarini amaliyotga tatbiq etish voyaga yetmaganlar manfaatlarini himoya qilish va jamiyatda xavfsiz ijtimoiy muhitni shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa

Voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari va viktimligini kriminologik tahlil qilish ushbu hodisalarning shakllanishi ko‘plab ijtimoiy, huquqiy, psixologik va ma'naviy omillarning o‘zaro ta'siri bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Huquqbuzarlik va viktimlikni alohida hodisa sifatida emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi va o‘zaro ta'sirlanuvchi kriminologik jarayon sifatida baholash profilaktika samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Oila, ta'lim muassasalari, mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining uzviy integratsiyasi voyaga yetmaganlarni huquqbuzarlik va jinoyatlardan himoya qilishning eng muhim shartlaridan biridir. Profilaktika ishlarini xavf omillarini barvaqt aniqlash, individual yondashuv va doimiy monitoring asosida tashkil etish huquqbuzarliklarning oldini olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Shuningdek, raqamli makonda yuzaga kelayotgan yangi tahdidlarni inobatga olgan holda kiberxavfsizlik bo‘yicha huquqiy va ma'rifiy mexanizmlarni takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Voyaga yetmaganlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ota-onalar va pedagoglarning

mas'uliyatini kuchaytirish hamda psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish viktimlik xavfini kamaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Narbayev M.A. Kriminologiyaning dolzarb muammolari. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. – 324 b.
2. Xudoyqulov B.X. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini profilaktika qilishning zamonaviy yo‘nalishlari // Huquqiy tadqiqotlar ilmiy jurnali. – 2024. – №1. – B. 52–60.
3. Rahimov D.A. Jinoyatchilik determinantlarining kriminologik tahlili. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022. – 286 b.
4. Yusupov O.T. Yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishning ijtimoiy-huquqiy asoslari // Yurisprudensiya. – 2023. – №4. – B. 73–81.
5. Mamatqulov A.A. Viktimologiyaning nazariy asoslari va rivojlanish istiqbollari // Odil sudlov. – 2022. – №2. – B. 41–48.